

Pučko školstvo Slavenskog Broda i okolice u 19. stoljeću

Aračić, Mateo

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:989315>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Sveučilišni diplomski studij povijesti: nastavnički smjer (dvopredmetni)

Mateo Aračić

**Pučko školstvo Slavenskog Broda i okolice u 19.
stoljeću**

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Sveučilišni diplomski studij povijesti: nastavnički smjer (dvopredmetni)

Pučko školstvo Slavonskog Broda i okolice u 19. stoljeću

Diplomski rad

Student/ica:

Mateo Aračić

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Sanda Uglešić

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mateo Aračić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Pučko školstvo Slavenskog Broda i okolice u 19. stoljeću** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 13. rujan 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Slavonski Brod i okolica u 19. stoljeću	2
2.1. Slavonski Brod i okolica u sklopu Vojne krajine.....	2
2.2.1. Uprava	3
2.2.2. Gospodarstvo.....	4
2.2.3. Svakodnevni život	5
3. Razvoj pučkog školstva	5
3.1. Pučke škole i njihovo osnivanje.....	6
3.1.1. Najvažnije pučke škole Slavenskog Broda i okolice u 19. stoljeću	8
3.1.2. Izvođenje nastave	10
3.1.3. Pohađanje pučkih škola	12
3.1.4. Nastavni program	13
3.1.5. Službeni jezik nastave	14
3.1.6. Učiteljski kadar.....	15
3.1.7. Obrazovanje djevojčica	17
3.1.8. Disciplina učenika	18
3.1.9. Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti.....	19
3.2. Reforme školstva i zakoni.....	21
3.2.1. Terezijanske reforme školstva	22
3.2.2. Reforme cara Josipa II.....	23
3.2.3. Školski zakoni od vremena cara Franje Josipa I. do Mažuranićeve reforme školstva.....	24
3.2.4. Mažuranićeve reforma školstva.....	26
3.2.5. Zakon o pučkim školama nakon ukidanja Vojne krajine	29
4. Utjecaj razvoja pučkog školstva na cjelokupni razvoj Slavenskog Broda	31
4.1. Modernizacija.....	31
4.2. Kulturni život	32
4.3. Industrijalizacija.....	33
5. Zaključak	34
6. Popis literature	37
7. Sažetak.....	39

8. Summary.....	39
-----------------	----

1. Uvod

Sustav školstva pojedinog društva oduvijek je izazivao značajnu pozornost. Svaka je društvena zajednica kroz povijest nastojala svoje potomstvo naučiti određenim obrascima ponašanja i usaditi im potrebna znanja i vještine koje će im pomoći u svim izazovima s kojima će se u životu susretati. Tako su nastajali i razvijali se različiti školski sustavi od vremena antike kada su djeca imućnijih roditelja pohađala filozofske škole do vremena novog vijeka kada je prvi put uveden oblik školskog sustava koji se zadržao sve do današnjeg vremena.

Cilj ovoga rada jest prikazati razvoj pučkog školstva Slavanskog Broda i okolice u razdoblju 19. stoljeća, kao i određene procese koji su utjecali na njega, a dogodili su se u drugoj polovici 18. stoljeća i tijekom samog 19. stoljeća. Dakle, od samih školskih uvjeta i prikaza onoga kako je zapravo pučko školstvo u stvarnosti izgledalo do prikaza školskih reformi kojima je vlast nastojala modernizirati i povećati kvalitetu školstva kako bi ono ispunilo svoj glavni zadatak, a on je bio odgoj i obrazovanje djece koja su time dobila priliku postati ravnopravni članovi društva. Isto tako, na početku rada prikazat će se okvirno i uvjeti u kojima se Slavonski Brod i okolica nalaze u 19. stoljeću, kao i sve posljedice koje razvoj i reforme samog pučkog školstva donose u modernizacijskom smislu.

U radu se koristila stručna literatura koja se bavi pitanjima školstva u Slavanskom Brodu i okolici te Slavoniji poput radova Ivana Martinovića *Povjesne crtice o školstvu – brodske pukovnije i brodskog okružja*, Antuna Cuvaja *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, zatim literatura koja se uz pučko školstvo bavi i školskim sustavima općenito poput radova Dragutina Frankovića *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* i Emerika Munjize *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Od literature koja je poslužila kao izvor spoznaja o zakonodavnom okviru razvoja pučkog školstva u Hrvatskoj i Vojnoj krajini koristila se monografija *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, knjiga I – Zakonodavni okvir* autorica Ivane Horbec, Maje Matasović i Vlaste Švoger, kao i brojni drugi radovi koji daju prikaz konkretnog stanja pučkog školstva Slavanskog Broda i okolice u 19. stoljeću poput radova Dinka Župana te literature koja prikazuje političke i društvene prilike u kojima se Slavonski Brod i okolica u navedenom razdoblju nalaze.

2. Slavonski Brod i okolica u 19. stoljeću

Slavonski Brod se, kao i čitava njegova okolica, u 19. stoljeću nalazi u sklopu Vojne krajine unutar Habsburške Monarhije, odnosno Austro-Ugarske, kako se ta država nazivala od 1867. godine. Vojna krajina, sustav organiziran kao obrambeni pojas u svrhu obrane od Osmanskog Carstva, stvorena je još 1527. godine kada je osmanska opasnost za hrvatske krajeve bila na vrhuncu. Ona je bila organizacijski i teritorijalno podijeljena na dva dijela – Slavonsku vojnu krajinu i Hrvatsku vojnu krajinu. Prostor Slavenskog Broda i okolice pripadao je dijelu Slavonske vojne krajine. Međutim, slabljenjem Osmanskog Carstva u kasnijim stoljećima opasnost je sve više kopnjela što je posljedično dovelo do potpunog nestanka osmanske opasnosti i samog ukidanja Vojne krajine 1881. godine čime su se Slavonski Brod i okolica vratili pod sastav Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

2.1. Slavonski Brod i okolica u sklopu Vojne krajine

Slavonski Brod, ili točnije Brod na Savi kako se grad službeno nazivao u razdoblju od 1871. do 1934. godine, imao je poseban status unutar te Slavonske vojne krajine. Naime, 31. siječnja 1753. godine Slavonski Brod postao je slobodni vojni komunitet.¹ Vojni komuniteti su imali određeni oblik upravnog statusa koji je objedinjavao upravne, ekonomske i vojne segmente vlasti na području tadašnje Vojne krajine.

To su bile povlaštene upravne jedinice s određenim privilegijama. Te su se povlastice ogledavale u brojnim mogućnostima – samostalno biranje unutarnje uprave, smanjena količina vojničkih dužnosti, mogućnost bavljenja obrtom i trgovinom i slično.² Jedan od najvažnijih razloga uvođenja takvog upravnog statusa, odnosno tih povlastica bio je gospodarski razvoj vojnih komuniteta, posebice razvoj obrta i trgovine, od kojeg je na kraju krajeva trebala profitirati čitava Slavonska vojna krajina.

Davanje statusa slobodnog vojnog komuniteta Slavonskom Brodu, uz nekolicinu drugih gradova, leži u nekoliko važnih razloga. Prvenstveno, radi se o više različitih institucija koje su profilirale Slavonski Brod u središte okolnog područja. To je ponajprije bila tvrđava, odnosno drveni kaštel Vukovac naslijeđen iz osmanskih vremena, zatim

¹ D. Matanović, 2002, str. 10.

² Isto, str. 9.

barokna tvrđava Broda čija je izgradnja započela još 1715. godine, solarski ured koji je svoju važnost baštinio još iz osmanskih dana kada je bila iznimno razvijena trgovina solju te franjevački samostan kao najvažnije duhovno središte brodske regije.³

Godine 1787. Slavonskom Brodu ukinut je status slobodnog vojnog komuniteta, iz razloga jer takav upravni status nije uspio ispuniti svoju prvobitnu svrhu, a to je privlačenje obrtnika i trgovaca koji bi svojim djelovanjem potpomogli krajišnike diljem Slavonske vojne krajine.⁴ Ondašnji stanovnici nisu se lako pomirili s tom promjenom statusa i samim time gubitkom velike količine privilegija koje su uživali do tada te su uslijedile brojne žalbe.⁵ S tom promjenom statusa morali su se ipak pomiriti, no 1. svibnja 1820. godine Slavonskom Brodu je vraćen status slobodnog vojnog komuniteta, ukoliko ispuni određene financijske i vojničke uvjete.⁶ Ti su uvjeti kasnije većinom bili ispunjeni te je na taj način Slavonski Brod zadržao status slobodnog vojnog komuniteta sve do kraja postojanja Vojne krajine.

2.2.1. Uprava

Glavna institucija koja je slobodne vojne komunitete izdvajala iz njihove krajiške vojne okoline u samom upravnom i organizacijskom smislu bila je magistrat.⁷ Ta se institucija magistrata sastojala od gradskog suca, sindika i četiri vijećnika, a nakon 1820. godine i od gradonačelnika.⁸ Pravo biranja članova magistrata imao je jako mali broj građana.

Sam status građana mogli su dobiti obrtnici, trgovci i drugi vrijedni i moralni članovi zajednice koji su poštivali zakone te posjedovali nekretnine u tom komunitetu.⁹ Status građanina nosio je sa sobom neke povlastice, a jedna od najvažnijih povlastica bila je oslobođanje od dijela poreza kojeg je svaki građanin morao plaćati.¹⁰ Druga najvažnija

³D. Matanović, 2008, str. 75.

⁴ D. Matanović, 2002, str. 13.

⁵ Isto, str. 13.

⁶ Isto, str. 14.

⁷ D. Matanović, 2008, str. 105.

⁸ Isto, str. 75.

⁹ Isto, str. 106.

¹⁰ Isto, str. 107.

povlastica bila je sasvim sigurno mogućnost svih onih koji su bili u statusu građana da biraju i budu izabrani u instituciju magistrata kao činovnici.¹¹

Sve do 1787. godine najvažniju funkciju u magistratu obavljao je gradski sudac, a nakon toga ta uloga je pripala gradonačelniku.¹² Međutim, tu osobu koja je u datom trenutku obavljala najvažniju funkciju u magistratu građani osobno nisu mogli potpuno sami birati. Gradskog suca su djelomično birali građani, ali ga je generalkomanda morala potvrditi, dok je gradonačelnika isključivo birala generalkomanda.¹³

S druge strane, funkcija sindika bila je najodgovornija unutar slobodnog vojnog komuniteta.¹⁴ Tu funkciju su prvenstveno obavljale vojne osobe, a svaki sindik morao je ispuniti stroge zahtjeve ukoliko je želio biti na toj funkciji; diplomirati austrijsko civilno i vojno pravo, govoriti „narodni“ i njemački jezik, imati gospodarska znanja te znati dobro računati.¹⁵

2.2.2. Gospodarstvo

Najvažnije gospodarske djelatnosti uz poljoprivredu bile su trgovina i obrt. Gospodarska djelatnost trgovine se nalazila u samoj osnovi ideje o utemeljenju slobodnih vojnih komuniteta.¹⁶ Tom idejom je bilo previđeno zatvoreno tržište u sklopu Vojne krajine u kojem bi seljaci-vojnici svojim poljoprivrednim proizvodima zadovoljavali potrebe svih stanovnika vojnog komuniteta, a trgovinom se nastojalo kompenzirati ono što se nije proizvodilo u vojnom komunitetu.¹⁷ Jedna od najvažnijih grana trgovine bila je tranzitna trgovina. Nju je činio uvoz robe iz Osmanskog Carstva koja je bila namijenjena unutarnjem tržištu Monarhije te trgovina žitom.¹⁸ Zbog svog povoljnog geografskog položaja, Slavonski Brod bio je jedna od važnijih točaka trgovine između Habsburške Monarhije i jugoistoka Europe.

¹¹ Isto, str. 109.

¹² Isto, str. 110.

¹³ Isto, str. 110.

¹⁴ Isto, str. 115.

¹⁵ Isto, str. 115.

¹⁶ Isto, str. 187.

¹⁷ Isto, str. 186.

¹⁸ Isto, str. 189.

Obrt je, s druge strane, često bila uvelike favorizirana gospodarska djelatnost od strane gradskog magistrata u usporedbi s drugim djelatnostima.¹⁹ To se moglo zaključiti iz brojnih primjera. Nakon promocije Slavenskog Broda u slobodni vojni komunitet obrtnici su uživali dvostruku zaštitu – od gradskog magistrata s jedne i vojnih vlasti Krajine s druge strane.²⁰ Osim toga, postojale su tri odluke koje su bile izrazito protekcionistički nastrojene prema obrtnicima u vojnim komunitetima: poticanje doseljavanja obrtnika, zabrana uvoza one robe koju obrtnici mogu sami proizvesti te uvođenje cehovskih organizacija u samu Vojnu krajinu.²¹

2.2.3. Svakodnevni život

Svakodnevni život i aktivnosti stanovnika slobodnog vojnog komuniteta Slavenskog Broda mogu se gledati kroz prizmu odnosa njegovog vojničkog dijela – tvrđave Brod - i ostalih njegovih stanovnika civilnog dijela grada. Glavni izazov cijelog vojnog komuniteta bilo je spriječiti širenje raznih zaraznih bolesti te je iz toga razloga bilo zabranjeno primanje izbjeglica iz Osmanskog Carstva.²² Isto tako, bilo je važno i sprječavanje krijumčarenja različite vrste robe i neplaćanje carinskih taksi.²³ Važno je naglasiti da osim tih zahtjeva, dakle provođenje kontrole sanitarnih i carinskih propisa, zapovjednici tvrđave Brod nisu imali nikakvih drugih posebnih zahtjeva prema stanovnicima Slavenskog Broda iz čega se može zaključiti kako su tamošnji stanovnici uživali veću količinu slobode nego li je to bilo uobičajeno za područje Vojne krajine generalno.

3. Razvoj pučkog školstva

Za početak, potrebno je objasniti što se uopće podrazumijevalo pod sintagmom pučko školstvo, odnosno koja su bila konkretna obilježja nekakve pučke škole. Naziv pučke

¹⁹ Isto, str. 219.

²⁰ Isto, str. 219.

²¹ Isto, str. 220.

²² Isto, str. 158.

²³ Isto, str. 158.

škole označavao je oblik obrazovne ustanove namijenjen za osnovno obrazovanje karakterističan za zemlje njemačkog govornog područja ili zemlje njemačkog povijesnog utjecaja. Ona je označavala prvi i osnovni stupanj obrazovanja, dakle, u njoj su učenici usvajali ona osnovna znanja i vještine potrebne za život, a najčešće je bila namijenjena za školovanje pučanstva po selima.

U ovom poglavlju prikazat će se glavna obilježja i stanje u pučkom školstvu Slavenskog Broda i okolice u 19. stoljeću. S druge strane, navest će se i određeni problemi koji su se javljali prilikom organizacije i izvođenja same nastave.

Isto tako, navest će se i sve najvažnije reforme školstva iz 19. stoljeća, kao i one krajem 18. stoljeća koje su doprinijele modernizaciji školstva i njegovom izgledu u samom 19. stoljeću.

3.1. Pučke škole i njihovo osnivanje

Kao što je već prethodno navedeno, pučke škole bile su namijenjene osnovnom obrazovanju pučanstva. Prema podacima iz arhiva obitelji Brlić, prva javna pučka škola u Slavenskom Brodu izgrađena je 1730. godine, a u njoj su predavali učitelji franjevci.²⁴ Prve škole koje su bile rezultat sustavnog otvaranja škola u svrhu reformi školskog sustava osnovane su za vrijeme carice Marije Terezije.²⁵ Najveći broj pučkih – elementarnih škola u Vojnoj krajini – a samim time i u Brodskoj pukovnici te na prostoru Slavenskog Broda i okolice – osnovan je nakon naredbe Dvorskog vijeća u Beču 1829. godine te naredbe Glavnog zapovjedništva u Petrovaradinu 1830. godine.²⁶ Tada je osnovano šezdesetak pučkih škola u Brodskoj pukovnici.²⁷ To je razdoblje kada se započinje s djelomičnom modernizacijom i uređenjem cjelokupnog sustava pučkog školstva koji će kasnije dovesti do obveze pisanja školskih spomenica iz kojih se mogu crpiti razne korisne informacije o funkcioniranju pučkih škola toga vremena.²⁸ Spomenice su se generalno sastojala od dva dijela – u prvom dijelu trebalo je zapisivati povijest škole od samog njenog osnutka, dok je u drugom dijelu bio zapisan ljetopis

²⁴ Izložba Razvoj školstva u Brodu na Savi / Slavenskom Brodu, 2002, str. 1.

²⁵ I. Martinović, 1912, str. 83.

²⁶ K. Aladrović-Mehandžija, 2015, str. 50.

²⁷ Isto, str. 50.

²⁸ Isto, str. 50.

škole.²⁹ U brodskom arhivu sačuvano je 77 fondova spomenica koje daju nepresušan izvor važnih informacija o funkcioniranju pučkih škola toga vremena.

Prema svjedočanstvima Matije Antuna Reljkovića, hrvatskog književnika koji je se, između ostalog, bavio i pitanjima vezanim uz školstvo šireg brodskog područja, ako izuzmemo već spomenutu pučku školu izgrađenu od strane franjevac 1730. godine, prva mjesta u kojima su osnovane pučke škole u samoj Brodskoj pukovnici, a mogu se svrstati u današnju okolicu Slavanskog Broda, bili su Slavonski Šamac i Velika Kopanica.³⁰ Pučko školstvo i sami njegov razvoj na ovom području potrebno je promatrati u kontekstu činjenice da se navedeno područje nalazi u sklopu Vojne krajine. To je značilo da je osnovni njegov prioritet zadovoljavanje vojnih i obrambenih potreba, a sve ostalo, pa tako i pučko školstvo, bilo je od sekundarne važnosti. Stoga je proces otvaranja pučkih škola na području Brodske pukovnije svakako i posljedica osjetnog ublažavanja osmanske opasnosti uslijed pada vojne moći Osmanskog Carstva te su krajiške vlasti imale više vremena i mogućnosti pozabaviti se osnivanjem novih škola i generalno razvojem pučkog školstva u Brodskoj pukovnici.

U Slavanskom Šamcu škola se sastojala od velike sobe za učenike, jedne sobe za učiteljevu djecu, kuhinje i smočnice.³¹ Svaka od tih prostorija morala je biti opremljena odgovarajućom opremom i namještajem poput peći, stolova i stolica. Vanjski prostor školskog kompleksa je također morao biti uređen. Propisano je da dvorište škole u Šamcu mora sadržavati prostor za smještaj domaćih životinja, podrum, bunar te krušnu peć. Također, škola je imala sedam prozora, troja velika i dvojna mala vrata, a sav potrebni materijal za gradnju bila je dužna osigurati općina.

Iz sačuvane spomenice škole u Slavanskom Šamcu saznaje se da je škola izgrađena od blata i dasaka, a broj učenika koji su ju pohađali konstantno je rastao te je u školskoj godini 1881./1882. iznosio 45.³² To je pokazatelj konstantno napretka pučkog školstva, kako samog broja učenika koji su pohađali škole, tako vjerojatno i kvalitete samog nastavnog procesa. Kasnije, početkom 20. stoljeća, točnije školske godine 1903./1904.

²⁹ Isto, str. 50.

³⁰ I. Martinović, 1912, str. 83.

³¹ I. Martinović, 1912, str. 84.

³² K. Aladrović-Mehandžija, 2015, str. 62.

škola se razdijelila na dvije učionice u kojoj su školu pohađali dječaci i djevojčice zajedno.³³

O školi u Velikoj Kopanici također se puno toga može saznati iz sačuvane školske spomenice. Školska spomenica pučke škole u Velikoj Kopanici sastoji se od tri dijela – povijest škole u kojem se nalazi popis učitelja, ljetopis škole te opći ljetopis škole.³⁴ U njoj se još mogu pronaći i podaci o stanju škole, knjižnice, broju učenika i slično.³⁵

Još jedna škola koja se može uvrstiti među najstarije izgrađene pučke škole na prostoru okolice Slavanskog Broda jest pučka škola u Klokočeviku.³⁶ Osnovana je na zapovijed krajiškog pukovnika Donhafa koji se prema brojnim svjedočanstvima posebno zauzimao za razvoj pučkog školstva u cijeloj Brodskoj pukovnji.³⁷

3.1.1. Najvažnije pučke škole Slavanskog Broda i okolice u 19. stoljeću

Već je ranije spomenuto da je najstarija pučka škola u Slavanskom Brodu osnovana 1730. godine. S obzirom da se broj učenika u Slavanskom Brodu stalno povećavao, iste te godine je brodska općina sagradila posebnu školsku zgradu spomenute škole.³⁸ Ona je bila u rukama franjevac, a u njoj su učenici dobivali obuku u osnovama pismenosti i vještinama gramatike.³⁹ Iste godine kada je osnovana, školu je pohađalo 50 učenika, a njihov broj se kasnije dodatno povećao.⁴⁰

Godine 1775. carica Marija Terezija izdala je dekret o osnivanju njemačkih škola na području Vojne krajine u koje su se morali upisivati svi dječaci mlađi od 13 godina.⁴¹ One su se nazivale još i trivijalke jer su to bile škole s tri razreda, a nastavni jezik svih predmeta bio je njemački jezik kao službeni jezik u Vojnoj krajini.⁴²

³³ Isto, str. 63.

³⁴ Isto, str. 65.

³⁵ Isto, str. 66.

³⁶ I. Marković, 2011, str. 89.

³⁷ Isto, str. 89.

³⁸ D. Mujadžević, 2012, str.175.

³⁹ Isto, str.175.

⁴⁰ Isto, str.175.

⁴¹ P. Cvekan, 1984, str.155.

⁴² D. Mujadžević, 2012, str.176.

Godinu dana poslije, 1776., brodski komunitet je kod župne crkve u Slavonskom Brodu podigao novu trivijalnu školu po napatku Marije Terezije.⁴³ Uslijed odluke o obveznom pohađanju trivijalnih škola, broj učenika je konstantno rastao što je dovelo do povećanja broja učitelja u školi.⁴⁴ Godine 1806. trivijalna škola je premještena iz Slavanskog Broda u Podvinje uslijed gubitka vlasništva nad školskom zgradom koja je ustupljena franjevcima.⁴⁵ Nezadovoljni takvom odlukom, Brođani su nastojali izgraditi novu školsku zgradu u Slavonskom Brodu kako ne bi morali djecu slati u školu u Podvinje. Uz pomoć princa Ludviga koji je ishodio dozvolu za gradnju, u Slavonskom Brodu je izgrađena nova školska zgrada 1810. godine.⁴⁶

Kako je Slavonski Brod 1820. godine ponovno proglašen slobodnim vojnim komunitetom, stigla je naredba da se u njemu otvori glavna škola. Prvog dana mjeseca studenog 1820. godine uistinu je otvorena glavna škola u Slavonskom Brodu u kojoj se nastava izvodila na njemačkom jeziku.⁴⁷

Godine 1834. naporima broskog trgovca i prvog knjižara Ignjata Alojzija Brlića, otvorena je državna ženska škola u Slavonskom Brodu.⁴⁸ Nakon njenog otvaranja, školu je pohađao toliko veliki broj učenica da je uz učiteljicu u izvođenju nastave angažirana i podučiteljica, a školska zgrada je tom prigodom ponovno pregrađena.⁴⁹

Godine 1871. car Franjo Josip I. donio naputak da se u Slavonskom Brodu osnuje građanska škola koja je trebala imati 4 viša razreda.⁵⁰ Naredba je izvršena, građanska škola je osnovana, a isprva su ju pohađali samo dječaci. Tek nekoliko godina kasnije su i djevojčice dobile dozvolu za upis u građanske škole.⁵¹ Prvobitno je odlučeno kako će nastavni jezik građanske škole biti hrvatski jezik, no 1878. godine krajiška je uprava donijela odluku da se četiri školska predmeta (matematika, geometrija, fizika i kemija) moraju predavati na njemačkom jeziku.⁵²

⁴³ R. Horvat, 1941, str.39.

⁴⁴ Isto, str.39.

⁴⁵ Isto, str.39.

⁴⁶ Isto, str.40.

⁴⁷ Isto, str.40.

⁴⁸ Isto, str.41.

⁴⁹ Isto, str.41.

⁵⁰ Isto, str.41.

⁵¹ Isto, str.42.

⁵² Isto, 1941, str.42.

Što se tiče slavonskobrodske okolice, uz već spomenute pučke škole u Slavonskom Šamcu, Velikoj Kopanici i Klokočeviku, valja izdvojiti još neke najvažnije pučke škole koje se spominju u školskim spomenicama. Te su se spomenice počele voditi od 1880-ih., a u njima su sadržani i podaci i iz razdoblja prije 1880. godine jer su se naknadno unosili.⁵³

Iako sve spomenice ne sadrže jednake vrste podataka, može se istaknuti nekoliko pučkih škola koje su se izdvajale s obzirom na broj učenika koji su ih pohađali. To su prije svega škole u Varošu, Odvorcima, Gundincima i Sibirju koje su krajem 19. stoljeća brojale preko 100 učenika.⁵⁴

Zatim, postojale su pučke škole i u Bebrini, Čajkovicima, Kaniži, Oriovcu, Brodskom Vinogorju, Slavonskom Kobašu i Stupničkim Kutima. Po brojnosti učenika to su bile srednje velike škole koje je pohađalo sedamdesetak do stotinu učenika.⁵⁵

Po broju učenika koji su ih pohađali, najmanje pučke škole bile su u Banovcima, Beravcima, Dubočcu, Jarugama, Lovčiću, Maloj Kopanici, Starom Slatiniku, Zadubravlju i Zbjegu. Te su škole brojale pedesetak ili manje učenika.⁵⁶

U školskim spomenicama nabrojane su gore navedene pučke škole s nekim osnovnim podacima o svakoj školi, no one ne nude detaljne podatke o samom izvođenju nastave, nastavnom programu i drugim važnim pojedinostima svake škole, stoga je te podatke potrebno potražiti u drugim izvorima.

3.1.2. Izvođenje nastave

Tijekom 19. stoljeća školstvo se u čitavoj Europi počinje formirati kao odgojno-obrazovni sustav kojemu glavni zadatak postaje stvaranje i razvoj modernih građanskih društava.⁵⁷ Taj se trend proširio i na prostor Habsburške Monarhije, a samim time i na prostor Slavenskog Broda i okolice. U Hrvatskoj se generalno taj trend može pratiti u nekoliko razvojnih etapa; od kraja 18. stoljeća prisutna je protomodernizacija školstva

⁵³ K. Aladrović-Mehandžija, 2015, str. 50.

⁵⁴ Isto, str. 58-64.

⁵⁵ Isto, str. 52-64.

⁵⁶ Isto, str. 51-66.

⁵⁷ Katalog izložbe Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću, 2017., str. 5.

koja od sredine 19. stoljeća prelazi u modernizacijske obrazovne projekte da bi se u drugoj polovici 19. stoljeća pojavili i konkretni zakonski okviri te modernizacije.⁵⁸

Školske zgrade koje su se koristile za samo izvođenje nastave najčešće su bile unajmljene ili kupljene stare seoske kuće.⁵⁹ One su ispočetka bile građene napola od drveta, a napola od opeke, no kasnije dolazi do prvog većeg vala izgradnje nešto kvalitetnijih školskih zgrada, a najplodnija faza izgradnje dogodila se u razdoblju devedesetih godina 19. stoljeća kada je Isidor Kršnjavi bio odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu.⁶⁰

Što se tiče samih tehničkih uvjeta u kojima se izvodila nastava, sve su školske zgrade bile obvezne zadovoljiti niz zdravstvenih uvjeta. Međutim, u praksi je situacija bila znatno drugačija. Zbog nedostatka materijalnih sredstava mnoge školske zgrade te propisane uvjete nisu ispunjavale.⁶¹ Štoviše, u mnogim školama su vladali poprilično nezdravi uvjeti. To su bili neki od izazova s kojima su se pučke škole morale nositi u razdoblju 19. stoljeća kada se govori o samom izvođenju nastave.

Za samo financiranje pučkih škola i svih aktivnosti koje one organiziraju i provode, naredbom je odlučeno kako sve pučke škole Brodske pukovnije, uz onu satniju u kojoj su bile izgrađene, moraju financirati i ostale satnije iz kojih su dolazili učenici koji su ih pohađali.⁶² U svrhu financiranja njemačkih škola bilo je predviđeno da se krajišnici oslobode uplaćivanja prinosa za iznos od 4 groša koji bi se potom preusmjerio za njihovo financiranje.⁶³ Zapovjedništva svake satnije podnosila su pukovniji točan izvještaj o učiteljskim plaćama i svim drugim troškovima koje je određena pučka škola imala. Na taj se način nastojalo što bolje i efikasnije riješiti pitanje održavanja pučkih škola kako bi one bile spremne za izvođenje nastave.

Za odmor učenik bili su predviđeni školski praznici te se u tom razdoblju nastava nije održavala. Na temelju „školskog reda“ određeno je da školski praznici traju 3 tjedna i da se održe između srpnja i kolovoza, dakle u ljetnim mjesecima.⁶⁴ Jedina iznimka bili su učenici između navršene šeste i osme godine života koji su za vrijeme ljetne žetve

⁵⁸ Isto, str. 5.

⁵⁹ Isto, str. 8.

⁶⁰ Isto, str. 8.

⁶¹ Isto, str. 8.

⁶² I. Martinović, 1912, str. 84.

⁶³ Isto, str. 106.

⁶⁴ Isto, str. 99.

polazili školu. U to vrijeme još uvijek nisu bili predviđeni školski praznici u duljem razdoblju od tri tjedna.⁶⁵

3.1.3. Pohađanje pučkih škola

Pohađanje pučkih škola ispočetka je ovisilo o nekim vanjskim faktorima. Primjerice, roditelji učenika su često zahtijevali oslobađanje učenika od pohađanja nastave u nekom razdoblju ukoliko bi im bila potrebna pomoć pri obavljanju sezonskih poslova u kućanstvu ili polju. Brojni primjeri svjedoče o tome. Primjerice, neke satnije tražile su od pukovnije dopuštenje da se učenike koji su navršili 8 godina oslobodi od pohađanja škole tijekom ljeta kako bi pomagali roditeljima oko svih domaćih poslova.⁶⁶ Pukovnija im je to dopustila te je u školi zadržala samo učenike mlađe od 8 godina uz obrazloženje kako oni nisu od koristi u domaćim poslovima.

Takva postupanja su se ponavljala i u nekim drugim prilikama i okolnostima. Primjerice, jednom odredbom pohađanja škola su bili oslobođeni svi učenici koji su navršili osam godina da preko ljeta pomažu roditeljima u domaćim poslovima jer su mnogi sposobni ljudi za rad bili u vojsci.⁶⁷ Takvi su učenici bili dužni tijekom zimskih mjeseci nadoknaditi cjelokupno propušteno gradivo.

Zbog specifičnih okolnosti Vojne krajine, situacije kada su mnogi sposobni ljudi za rad bili u vojsci su bile vrlo česte, a onda su ih djeca morala mijenjati u svakodnevnim domaćim poslovima. To je predstavljalo određeni problem u samom funkcioniranju pučkih škola jer su one tijekom ljetnih mjeseci zbog toga često bile prazne. Kako bi se tome stalo na kraj, određeno je da se u ljetnim mjesecima u školu primaju samo učenici od šest i sedam godina koja nisu u potpunosti sposobni sudjelovati u domaćim poslovima, i kojima je pohađanje škole predstavljalo radost.⁶⁸ S obzirom da je redovito pohađanje nastave jedno od ključnih preuvjeta kako bi se zadaci nastave uspješno ispunili, a nastavni program uspješno proveo, može se zaključiti kako je po pitanju redovitog pohađanja nastave postojalo još puno prostora za napredak.

⁶⁵ Isto, str. 99.

⁶⁶ Isto, str. 104.

⁶⁷ Isto, str. 105.

⁶⁸ Isto, str. 105.

Iz tog razloga bilo je važno nadzirati rad pučkih škola isto kao i ponašanje sudionika nastavnog procesa, kako učenika, tako i učitelja. Tako je pukovnijskim kapetanima naređeno stalno nadziranje rada pučkih škola u svrhu kontrole s ciljem da i učenici i učitelji izvršavaju svoje dužnosti.⁶⁹ Time se nastojalo osigurati da učitelji redovito održavaju nastavu, kao i da ju učenici redovito pohađaju.⁷⁰

3.1.4. Nastavni program

Temelji sustava pučkog školstva 19. stoljeća zapravo su postavljeni u drugoj polovici 18. stoljeća kada je na prijestolju Habsburške Monarhije bila carica Marija Terezija. Ona je donijela niz odredbi kojima je nastojala modernizirati sustav školstva u Monarhiji, a jedna od najvažnijih odredbi bio je *Opći školski red* donesen 1774. godine kojim je predviđeno osnivanje tri vrste pučkih škola – normalne, glavne i trivijalne škole.⁷¹ Normalne škole osnivale su se u sjedištima pukovnija, glavne škole u gradovima, a trivijalne škole u sjedištima satnija, odnosno u selima.

U pučkim školama podučavali su se predmeti predviđeni spomenutim naredbama.⁷² U normalnim i glavnim školama podučavao se čitav niz predmeta: popismena i sricanje, čitanje, pisanje, pravopis, računanje, latinski jezik, prirodne znanosti ili kućanstvo, zemljopis i povijest, crtanje, njemački jezik, pismovnik i vježbe u pismenim sastavcima, mjerstvo i mehanika, biblijska povijest, nauka o ćudoređu, tumačenje epistola, tumačenje evanđelja, uvodne lekcija sa sadržajem druge čitanke te pravila pristojnosti.⁷³ Naročita se pažnja posvećivala razvoju pojedinih vještina učenika poput razgovjetnog čitanja i lijepog pisanja.⁷⁴ U početku se čitanje učilo metodom sricanja, a sljedeće godine se započinjalo i s učenjem pisanja. Čitanke su se tiskale na hrvatskom i njemačkom jeziku, a za učenje vjeronauka korišteni su Katekizam i Biblija tiskani samo na hrvatskom jeziku.⁷⁵

⁶⁹ Isto, str. 100.

⁷⁰ Isto, str. 100.

⁷¹ D. Franković, 1958, str. 65.

⁷² Isto, str. 65.

⁷³ I. Marković, 2011, str. 85.

⁷⁴ D. Franković, 1958, str. 65.

⁷⁵ Isto, str. 66.

Na samom kraju nekog obrazovnog razdoblja, kada je nastavni program već priveden kraju, običaj je bio nagraditi sve one učenike koji su položili završne ispite odličnom ocjenom.⁷⁶ Najčešće se takve učenike nagrađivalo mjedenim kolajnama, novčanim nagradama i drugim poklonima. Na kraju, treba istaknuti kako je u pučkim školama vladao princip praktičnosti što se tiče provedbe samog nastavnog programa, a to znači da je takav program u najvećoj mjeri bio usmjeren na usvajanje onih praktičnih znanja koje će učenicima olakšati svakodnevni život.⁷⁷

3.1.5. Službeni jezik nastave

Pitanje jezika u nastavi oduvijek je privlačilo posebnu pozornost, posebice kada je riječ o nekom hrvatskom području u prošlosti. Jezik je jedan od najprikladnijih sredstava preko kojeg neka nacija nastoji proširiti svoju kulturu, utjecaj i hegemoniju na neku drugu, najčešće brojčano inferiorniju naciju. Kada se uzme u obzir politički kontekst hrvatskih zemalja u 19. stoljeću, jasno je da su hrvatski krajevi bili izloženi utjecajima većih i politički utjecajnijih naroda, prije svega Nijemaca i Mađara. Na kraju krajeva, to je jasno iz jezika na kojem se odvijala nastava.

Službenim jezikom nastave u pučkim školama u Vojnoj krajini, a tako i u Slavonskom Brodu i okolici, proglašen je njemački jezik.⁷⁸ To je predstavljalo svojevrsnu prepreku mnogoj djeci u prihvaćanju samog školovanja jer su otežano pratili nastavu na njemačkom jeziku. Uz to, učitelji često nisu imali razumijevanja prema djeci koja nisu savladali njemački jezik u dovoljnoj mjeri da mogu kvalitetno pratiti nastavu te su ih zbog toga na različite načine kažnjavali i time dodatno stvarali određenu barijeru prema njemačkom jeziku. U tu svrhu, pukovnijsko zapovjedništvo je dobilo naredbu da se unaprijedi nastava i postignu bolji rezultati u njemačkom jeziku i pisanju jer se smatrali da se njemački jezik pomalo zanemario.⁷⁹

Međutim, postojale su i iznimke u sustavu pučkih škola po pitanju nastavnog jezika. U narodnim pučkim školama, koje su se još nazivale i početne ili elementarne škole,

⁷⁶ Isto, str. 66.

⁷⁷ Isto, str. 66.

⁷⁸ I. Marković, 2011, str. 86.

⁷⁹ I. Martinović, 1912, str. 239.

nastava se održavala na narodnom jeziku, a u sklopu narodnih škola učenici su dobivali samo početnu obuku iz pisanja, čitanja, računanja i vjeronauka.⁸⁰

Nešto kasnije, nakon standardizacije hrvatskog jezika i sazrijevanja uvjeta da hrvatski jezik postane službeni jezik u upravi i svim javnim poslovima u hrvatskim zemljama, nastavni jezik u pučkim školama isto tako postaje hrvatski jezik. To se potvrdilo i novim školskim zakonom iz 1874. godine u kojem je hrvatski jezik potvrđen kao službeni nastavni jezik. Novim školskim zakonom iz 1888. godine zbog priljeva većeg broja pravoslavnog stanovništva iz nekadašnje Vojne krajine dolazi do preinake službenog nastavnog jezika te se on od tada naziva hrvatski ili srpski jezik.⁸¹

3.1.6. Učiteljski kadar

Jedno od najvažnijih pitanja uopće što se tiče razvoja pučkih škola bilo je pitanje učiteljskog kadra. Na njega je padao čitav teret izvođenja nastave i zbog toga je bilo prijeko potrebno urediti njegov status i poboljšati mu uvjete u kojima radi. Bez toga nije bilo moguće osmisliti sustav obrazovanja koji će funkcionirati i koji će učenike odgajati u duhu modernog društva.

U početku je naravno položaj učiteljskog kadra bio poprilično slab.⁸² Do uvođenja novog školskog reda 1774. godine učitelji nisu dobivali plaću, a uzdržavali su se od zemlje koje su dobili od Crkve ili općine. Većinom su bili smješteni u kući ili zgradi koju je škola posjedovala za potrebe smještaja učitelja. Neki su učitelji kao potporu za svoj rad dobivali živežne namirnice, drva za ogrijev, hranu i slično. Značajna potpora učiteljima bilo je nagrađivanje najboljih učitelja, a nagrada je iznosila 50 forinti za svaku pukovnicu.⁸³ Uz učiteljski posao u školi, učitelji su često znali vršiti različite poslove u kojima je bilo potrebno znanje čitanja i pisanja. To se najčešće odnosilo na usluge pisanje različitih pisama, a za te su usluge učitelji dobivali određenu naknadu što im je jako dobro dolazilo s obzirom na loše financijske uvjete učiteljskog zanimanja tada.

⁸⁰ I. Marković, 2011, str. 88.

⁸¹ Isto, str. 92.

⁸² Isto, str. 82.

⁸³ A. Cuvaj, 1910, str. 281.

Drugi važan problem vezan uz učiteljski kadar bio nedovoljan broj učitelja koji su mogli raditi u školama.⁸⁴ Taj se problem pokušao riješiti time da su različite nestručne osobe izvršavale učiteljski posao u školi, no rezultati takvoga rada nikako nisu mogli biti zadovoljavajući. To je bio još jedan pokazatelj lošeg stanja u pučkom školstvu toga vremena.

Međutim, nakon uvođenja Općeg školskog reda situacija se nastojala poboljšati. Država se osobito počela skrbiti za što veću kvalitetu učiteljskog kadra od kojeg se zahtijevalo poznavanje hrvatskog i njemačkog jezika, a najbolji učitelji slani su u Beč kako bi se upoznali s različitim pedagoškim metodama koje će im pomoći u samoj nastavnoj izvedbi.⁸⁵

U 19. stoljeću nastavila se podizati kvaliteta učiteljskog kadra, kao i njihovi radni uvjeti, iako doduše jako sporo. Kako se broj djece koja pohađaju školu sve više povećavao, tako se od 1837. godine pristupilo i nešto učestalijem organiziranju viših pedagoških tečajeva za pripremu budućih učitelja.⁸⁶ Od 1845. godine i uvođenja novog sustava školstva tzv. *Systema scholarum elementarium* mjesne oblasti preuzimaju obvezu redovnog plaćanja učitelja.⁸⁷

Nakon Mažuranićeve reforme školstva, i posebice od donošenja novog školskog zakona 1874. godine, položaj učitelja se znatno poboljšao.⁸⁸ Taj novi zakon doprinio je ubrzanju emancipaciji učitelja i donio im neke povlastice koje u prethodnim razdobljima nisu postojale. Novim je zakon učiteljsko zanimanje izjednačeno s ostalim državnim činovnicima, učitelji su dobili društveni status kakav im je i priličio, a unaprijeđen je koliko toliko i financijski aspekt u obliku redovitih isplata plaća.⁸⁹ Također, postiglo se i da se osnovica plaće svih učitelja izjednači i na taj način postigne ravnopravnost učitelja u pogledu njihovih financijskih potraživanja.⁹⁰

Međutim, koliko god da se položaj učiteljskog kadra poboljšao, kao i njegovi radni uvjeti u usporedbi s vremenom začetka terezijanskih reformi kojima je i započeo razvoj

⁸⁴ I. Marković, 2011, str. 82.

⁸⁵ Isto, str. 85.

⁸⁶ Isto, str. 89.

⁸⁷ Isto, str. 89.

⁸⁸ A. Cuvaj, 1911, str. 62.

⁸⁹ Isto, str. 62.

⁹⁰ I. Martinović, 1912, str. 403.

pučkog školstva, to poboljšanje nije zadovoljilo najveći broj učitelja.⁹¹ Još uvijek je sporno bilo pitanje učiteljske plaće koja nije bila na zadovoljavajućoj razini, isto kao i neke druge stvari poput tehničkih uvjeta škola te položaja učitelja u društvu općenito. Takvo stanje se zadržalo i nastavilo i prijelazom u 20. stoljeće.

3.1.7. Obrazovanje djevojčica

Glavni zadatak obrazovanja djevojčica u drugoj polovici 19. stoljeća bilo je stvaranje tzv. „dobrih kućanica“.⁹² Postojalo je više razloga zašto su djevojčice svedene upravo na tu ulogu. Raznim društvenim ograničenjima žene su u 19. stoljeću u pravilu bile smještene unutar privatnosti svoga doma te im je na taj način bio onemogućen svaki oblik društvenog djelovanja.⁹³ Naravno, javna sfera je bila rezervirana isključivo za muškarce. Žene nisu mogle obavljati veliku većinu javnih poslova. Jedan od rijetkih javnih poslova kojega su žene mogle obavljati bio je posao učiteljice.⁹⁴

Većina djevojčica je jedinu svoju naobrazbu stjecala u nižim pučkim školama.⁹⁵ Međutim, problem je bio taj što veliki broj djevojčica nije uopće pohađao niti te niže pučke škole.⁹⁶ Taj je problem bio najizraženiji na seoskim područjima gdje se pogotovo smatralo da djevojčicama nije mjesto u školi, nego u kući. Bilo je potrebno jako puno vremena da se takva svijest u narodu promijeni.

U samoj Brodskoj pukovnici postojale su naredbe da žene učitelja obučavaju djevojčice u poslovima šivanja, pletenja, pređenja i kuhanja.⁹⁷ Međutim, kako bi se to provelo, morali su svoje dopuštenje dati roditelji tih djevojčica. Kako na takvoj obuci djevojčica pukovnijska vlast nije inzistirala, sve je ostalo na dobroj volji roditelja koji u većini slučajeva nisu bili voljni slati svoje kćeri na takve obuke te je sve ostalo pri starom stanju.⁹⁸ Za najvažniju vještinu djevojčica i kasnijih žena u životu smatrana je vještina

⁹¹ A. Cuvaj, 1913, str. 444.

⁹² D. Župan, 2009, str. 232.

⁹³ Isto, str. 232.

⁹⁴ Isto, str. 232.

⁹⁵ Isto, str. 237.

⁹⁶ Isto, str. 237.

⁹⁷ I. Martinović, 1912, str. 120.

⁹⁸ Isto, str. 120.

kuhanja, no krajiške vlasti nisu ni na tom polju nastojale inzistirati na sustavnom usađivanju te vještine ženama.⁹⁹

Različitim reformama školstva nastojalo se povećati broj djevojčica u školama. Unatoč takvim nastojanjima, navika neslanja djevojčica u školu izrazito se sporo mijenjala.¹⁰⁰ Ipak, nakon nekog vremena došlo je do povećanja broja djevojčica u školama i čak su osnivane više djevojačke škole namijenjene za one učenice koje su željele nastaviti svoje školovanje nakon završetka niže pučke škole.¹⁰¹ Ipak, kasnije je ponovno odlučeno da će nastavni program za djevojčice biti u skladu s njihovom prirodnom ulogom, a to je dakle uloga majke i dobre kućanice.

3.1.8. Disciplina učenika

U svrhu održavanja reda, u učionicama je vladala stroga disciplina kojom se željelo kontrolirati učeničko ponašanje kako bi učenici mogli bespogovorno ispunjavati sve školske zahtjeve.¹⁰² Najefikasnije sredstvo učiteljima u održavanju reda bilo je tjelesno kažnjavanje. Tjelesno kažnjavanje se primjenjivalo u slučajevima kada je došlo do većih moralnih prijestupa poput laganja, psovanja i nečudorednosti.¹⁰³ Isto tako, u svrhu održavanja reda i discipline postojale su dvije vrste knjiga koje su se bavile ovim pitanjem. Postojale su tzv. sramotne knjige u koje su se upisivale sve kazne za učenike.¹⁰⁴ S druge strane, postojale su i tzv. počasne knjige u koje su se na kraju školske godine upisivali oni učenici koji su se istaknuli u školskom uspjehu i moralu.¹⁰⁵ Posebno je zanimljiv jedan fenomen u vezi samog načina održavanja discipline, a on se tiče tjelovježbe učenika. Naime, osim uključivanja tjelovježbe u nastavni proces u svrhu održavanja zdravlja učenika, ona se primjenjivala i kao sredstvo discipliniranja ponašanja učenika.¹⁰⁶ Glavna misao koja je stajala iza takvog pristupa držala je da

⁹⁹ Isto, str. 120.

¹⁰⁰ D. Župan, 2009, str. 239.

¹⁰¹ Isto, str. 240.

¹⁰² Katalog izložbe Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću, 2017., str. 22.

¹⁰³ Isto, str. 22.

¹⁰⁴ Isto, str. 22.

¹⁰⁵ Isto, str. 22.

¹⁰⁶ D. Župan, 2008, str. 201.

disciplina na neki način stvara pojedince, a tjelovježba je dobro sredstvo kako tu disciplinu razviti i održavati.¹⁰⁷

Za potrebe održavanja discipline i reda u Brodskoj pukovnji bili su predviđeni školski zakoni koji su regulirali ponašanje učenika u školi. Ti zakoni su se odnosili na način na koji se učenici trebaju ponašati prije škole, unutar same škole te nakon škole, isto kao i na ponašanje unutar i izvan crkve.¹⁰⁸ Primjerice, bilo je propisano u kakvoj odjeći učenici trebaju doći u školu, koje stvari trebaju nositi, način na koji se ponašati na putu prema školi, u koje vrijeme trebaju doći u školu, a kašnjenje je bilo strogo zabranjeno.

Unutar same škole od učenika se očekivalo uzorno vladanje, pristojno ponašanje prema učiteljima i drugim učenicima, čuvanje školske imovine od oštećenja, dok se izvan škole, odnosno nakon završetka nastave od učenika zahtijevao miran povratak kući, bez zadržavanja ispred škole ili bilo gdje na ulici. Za svako kršenje ovakvih odredbi školskih zakona bile su predviđene kazne koje su nerijetko bile u obliku fizičkog kažnjavanja.

U kasnijim razdobljima 19. stoljeća, kada je vojni sustav već bio izbačen iz škola, a priljev liberalnih ideja i odmak Crkve od školstva bio itekako vidljiv, javila se ideja o nenasilnim metodama održavanja discipline.¹⁰⁹ Isprva se ta metoda temeljila na suradnji između učitelja i roditelja te njihovom posjetom samoj nastavi.¹¹⁰ Druga metoda bila je razmještaj učenika lošeg ponašanja u zadnje klupe. No, takva metoda je zapravo predstavljala prešutan dogovor između učitelja i tih učenika loše discipline jer su na taj način takvi učenici dobili mogućnost ne ispunjavati svoje nastavne obveze ukoliko ne ometaju sami nastavni proces.¹¹¹

3.1.9. Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti

Važan aspekt u školovanju djece, kako danas, tako i u 19. stoljeću, su izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. Treba naglasiti razliku između ta dva pojma. Izvannastavne aktivnosti su aktivnosti koje organizira, planira i provodi škola radi zadovoljavanja

¹⁰⁷ Isto, str. 201.

¹⁰⁸ I. Martinović, 1912, str. 363.

¹⁰⁹ K. Škuljević, 2019, str. 107.

¹¹⁰ Isto, str. 107.

¹¹¹ Isto, str. 108.

različitih potreba učenika. Također, izvannastavne aktivnosti se provode u samoj školskoj ustanovi. S druge strane, izvanškolske aktivnosti su aktivnosti učenika koje organiziraju, planiraju i realiziraju različite ustanove izvan škole radi zadovoljavanja onih potreba učenika koje se ne mogu realizirati u samoj školi.

Jedan od najzanimljivijih način organizacije izvannastavnih aktivnosti u 19. stoljeću bio je organizacija rada učenika u školskom vrtu. Svaka pučka škola morala je posjedovati školski vrt te je samim time svaka pučka škola bila dužna organizirati rad učenika u školskim vrtovima.¹¹² U takvim aktivnostima, učenici su se obučavali njegovati i oplemenjivati voćke i vinovu lozu, dok su se učenice bavile povrtlarstvom.¹¹³ Takvi školski vrtovi su imali dvostruku vrijednost – učenici su usvajali vrijedna znanja iz poljodjelstva koja su kasnije mogla primjenjivati u svakodnevnom životu, dok su s druge strane proizvodili različite poljodjelske kulture, a dio njih su mogli zadržati za sebe.

Jedna od važnijih izvannastavnih aktivnosti u školama Slavanskog Broda i okolice bilo je pčelarstvo. Krajiška uprava je posebno poticala kod ljudi što veće bavljenje pčelarstvom jer se prodajom meda i voska moglo zaraditi dosta novca.¹¹⁴ Zbog toga se nastojalo poticati i bavljenje pčelarstvom u sklopu pučkih škola kao izvannastavnu aktivnost koju će nadzirati učitelji. Svakom učitelju koji s želio baviti pčelarstvom u sklopu pučke škole osigurao se određena količina pčela, a učenici su sudjelovali u proizvodnji meda i voska.¹¹⁵ Oni učenici koji bi najbolje naučili kako se pčele gaje, dobivali su kao nagradu košnice za pčele.

Sljedeća važna izvannastavna aktivnost za učenike pučkih škola Slavanskog Broda i okolice bilo je svilogojstvo. Krajiška uprava je poticala sadnju dudova upravo iz razloga da se razvije svilogojstvo te su ga zbog toga nastojali i uvesti u pučke škole.¹¹⁶ Učitelje se nastojalo što bolje upoznati sa svim tajnama svilogojstva kako bi što bolje učenike naučili baviti se njime, a isto tako i kako bi proizveli što više svile.¹¹⁷

Što se tiče izvanškolskih aktivnosti, one su se provodile posredstvom različitih ustanova, udruga, crkve i slično. Iako su se održavale izvan škole, izvanškolske

¹¹² Katalog izložbe Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću, 2017., str. 10.

¹¹³ Isto, str. 10.

¹¹⁴ I. Martinović, 1912, str. 230.

¹¹⁵ Isto, str. 230.

¹¹⁶ Isto, str. 231.

¹¹⁷ Isto, str. 231.

aktivnosti nisu bile oslobođene školskih disciplinarnih propisa.¹¹⁸ Neke su se izvanškolske aktivnosti strogo kontrolirale, a među njima se ističu javne plesne aktivnosti. Naime, za razliku od učenika, disciplinarnim propisima je učenicama bilo strogo zabranjeno pohađati javne plesne aktivnosti.¹¹⁹ Kasnije su se takvi strogi propisi ipak ublažili, no ovaj primjer je još jedan pokazatelj ograničavanja prava djevojaka u nekom aspektu života, ovaj put u slučaju različitih izvanškolskih aktivnosti.

3.2. Reforme školstva i zakoni

U razdoblju prije druge polovice 18. stoljeća i začetka prvih sustavnih reformi školstva pod utjecajem prosvjetiteljskih strujanja i ideja školstvo je bilo većinom vezano za Crkvu i pod njezinom kontrolom, dok su škole bile malobrojne. Crkvi su škole bile potrebne iz dvaju razloga: kroz crkvene škole školovao se svećenički pomladak, a ostatak stanovništva se odgajao u katoličkom duhu.¹²⁰

U samom začetku procesa razvoja i modernizacije pučkog školstva, ono je imalo jako puno nedostataka i stvari koje je trebalo modernizirati i unaprijediti. Glavni problemi bili su loši tehnički uvjeti u kojima se odvijala nastava, nekvalitetan i nekompetentan učiteljski kadar, roditelji koji nisu željeli slati u školu svoju djecu koja im je bila potrebna za rad u fizičkim poslovima u kućanstvu, ponekad i sama djeca koja nisu shvaćala važnost pohađanja škole.

Pojavom prosvjetiteljstva i kapilarnim širenjem njegovih ideja po čitavoj Europi, prosvjetiteljske ideje zahvatile su i prostor Habsburške Monarhije. Te ideje počele su polako mijenjati svijest određenih viših društvenih slojeva, no još važnije, prihvatili su ih i pojedini vladari u Habsburškoj Monarhiji poput carice Marije Terezije i njezina sina cara Josipa II. Oni su potaknuti takvim idejama nastojali modernizirati i reformirati različita područja života u Monarhiji, među kojima je bilo i područje školstva. Nastojali su unaprjeđenjem školskog sustava odgajati građane u duhu novog vremena, kako bi ih na pravi način osposobili za sve izazove koje aktualni trenutak donosi.

Nakon provođenja reformi školstva carice Marije Terezije i cara Josipa II., ono se nastavilo i dalje malo po malo razvijati i modernizirati kroz čitavo 19. stoljeće. Jedan od

¹¹⁸ Katalog izložbe Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću, 2017., str. 29.

¹¹⁹ Isto, str. 29.

¹²⁰ E. Munjiza, 2009, str. 26.

presudnih trenutaka modernizacije školstva na području Hrvatske pa tako i Slavenskog Broda i okolice u 19. stoljeću bio je dolazak na banski položaj Ivana Mažuranića, prvog bana pučanina. On je nizom svojih reformi uveo velike promjene u hrvatski javni prostor, između ostalog i u školski sustav od čega se mnogo toga zadržalo sve do današnjeg vremena. Takve promjene značile su i konačan odmak od načina funkcioniranja školstva kakvo je do tada bilo i prijelaz u potpunu novu etapu školstva kakvo je postalo nakon Mažuranićevih reformi.

3.2.1. Terezijanske reforme školstva

Marija Terezija dolazi na habsburško prijestolje 1740. godine. Ona svojim dolaskom na prijestolje donosi novi val prosvjetiteljskih ideja što se velikom dozom odrazilo i na područje školstva. Godine 1767. na njen poticaj osnovano je Kraljevsko vijeće radi dosljednijeg provođenja apsolutističke politike kao i prilagođavanja uprave svim zahtjevima moderne države.¹²¹ Isto tako, novoosnovano Kraljevsko vijeće imalo je velikog utjecaja na modernizaciju školstva u razdobljima koja su uslijedila.

Marija Terezija 1770. godine donosi značajan dekret kojim je država nastojala preuzeti potpunu brigu o školstvu.¹²² Taj dekret je bio samo nastavak provođenja prosvjetiteljskih ideja jer je on imao za cilj postupno odvojiti Crkvu od školstva kako bi se svjetovnjaci što aktivnije uključili u rad školstva. Nakon izdavanje ovoga dekreta, utjecaj svećenstva u obrazovanju je nastavio opadati. To je bila posljedica ukinuća isusovačkog reda 1773. godine.¹²³ Takvim potezima, Marija Terezija uvodi jedinstveni školski sustav koji je nastajao podvrgnuti cijeli školski sustav državnom nadziranju.¹²⁴ Od tog trenutka država je preuzela potpunu kontrolu nad obrazovanjem.

Dolaskom na habsburško prijestolje Mariju Tereziju dočekalo je izuzetno teško stanje u školstvu.¹²⁵ Glavni problemi na razini cijele države bili su nedostatak školskih objekata u kojima se mogla izvoditi nastava, slabo pohađanje djece onih škola koje su bile dostupne i primjerene za izvođenje nastave, nedostatak stručnog učiteljskog kadra te

¹²¹ I. Marković, 2011, str. 80.

¹²² Isto, str. 81.

¹²³ Isto, str. 81.

¹²⁴ M. Gross, 1985, str. 275.

¹²⁵ I. Marković, 2011, str. 82.

općenito njihov loš društveni položaj.¹²⁶ Jedan od važnijih zadataka vlasti bilo je mijenjati mentalitet naroda koji je još uvijek dominantno smatrao obrazovanje djece nepotrebnim te je zbog toga opstruirao bilo kakav pokušaj modernizacije školstva.

Kamen temeljac ozbiljnih školskih reformi predstavljalo je uvođenje Općeg školskog reda 1774. godine.¹²⁷ Njime su se definirale neke stvari po pitanju školstva. Uvedeno je obvezno osnovno šestogodišnje obrazovanje za svu djecu.¹²⁸ U svakom mjestu gdje je postojala župna crkva morala se otvoriti jedna trivijalna škola, u kojoj se izvodila nastava iz vjeronauka, biblijske povijesti, čitanja, njemačkog pisma, računanja, nauke o poštenju te gospodarstva, a dužnost svake općine bilo je brinuti se o izdržavanju i svim drugim potrebama tih trivijalnih škola.¹²⁹

Nadalje, u svakom okružje trebala je postojati jedna glavna škola sa 3 do 4 učitelja za latinski jezik, zemljopis, povijest i pismene sastavke.¹³⁰ U sjedištu svake školske komisije bilo je obvezno osnovati jednu normalnu školu koja je uz proširenu obuku za glavne škole još i skrivila za učiteljski pomladak.¹³¹ Dakle, novi školski red propisivao je postojanje tri vrste školskih ustanova – normalne, glavne i trivijalne.¹³²

Što se tiče konkretno Vojne krajine, normalne škole osnivane su u mjestima koja su bila sjedišta školskog povjerenstva i u njima je bilo predviđeno školovanje budućih učitelja, dok su glavne škole bile osnivane po pukovnijskim zapovjedništvima, a potom i po vojnim komunitetima Slavonske vojne krajine.¹³³ Treća vrsta škole, one trivijalne, osnivale su se po svim župnim mjestima, isto kao i na području Banske Hrvatske.¹³⁴

3.2.2. Reforme cara Josipa II.

Sin Marije Terezije, car Josip II., na habsburško prijestolje dolazi 1780. godine. On je nastavio provoditi politiku prosvijećenog apsolutizma po uzoru na svoju majku. Ta

¹²⁶ Isto, str. 82.

¹²⁷ Isto, str. 83.

¹²⁸ N. Budak, 2007, str. 99.

¹²⁹ I. Marković, 2011, str. 83.

¹³⁰ Isto, str. 83.

¹³¹ Isto, str. 83.

¹³² Isto, str. 83.

¹³³ Isto, str. 83.

¹³⁴ Isto, str. 83.

politika se nastavila i po pitanju školstva. Josip II. je nastavio osnivati osnovne škole, a zbog provođenja politike centralizma proglasio je njemački jezik službenim što se odrazilo i na školstvo jer se povećavao i broj njemačkih škola, posebice u Vojnoj krajini.¹³⁵

Kao nastavak politike Marije Terezije, odredio je da svaki krajišnik treba dobiti primjerenu obuku s obzirom na svoj stalež i zvanje.¹³⁶ U tu je svrhu 1780. godine donio naredbu da se u Vojnoj krajini osnivaju njemačke trivijalne škole i to u sjedištu svakog satništva, a u njima se slušala nastava iz vjeronauka, čitanja, pisanja i računanja, sve to na njemačkom nastavnom jeziku.¹³⁷

Jedna od najodvažnijih odluka cara Josipa II. kojima je nastojao modernizirati pučko školstvo bilo je rješavanje pitanja vjeroispovijesti u školama. Donio je odluku da se molitva katoličkog karaktera izbaciti iz škola kako se ne bi vrijeđali vjerski osjećaji učenika koji nisu katolici.¹³⁸ Isto tako, važna je i odluka o prisilnom polasku učenika u školu koja je izazvala prilično veliku buru u javnosti. Zbog takvih reakcija, Josip II. je na kraju svog života ipak morao povući takvu odluku.¹³⁹

Sve u svemu, reforme školstva koje su proveli carica Marija Terezija, a potom i njezin sin car Josip II., iznimno su utjecali na masovnu izobrazbu djece i mladeži diljem Carstva.¹⁴⁰ Njihovim politikama započet je proces odmicanja Crkve od školstva te sekularizacije društva općenito što je postavilo temelje za provođenje novih reformi za modernizaciju školstva koje su se provele kasnije u 19. stoljeću.

3.2.3. Školski zakoni od vremena cara Franje Josipa I. do Mažuranićeve reforme školstva

Dolaskom 19. stoljeća pučko školstvo Habsburške Monarhije se malo po malo nastavilo modernizirati i unaprijeđivati donošenjem različitih odredbi i zakona. Isto vrijedi i za prostor Vojne krajine. Naravno, brzina samog tog procesa modernizacije ovisila je i o

¹³⁵ Isto, str. 86.

¹³⁶ Isto, str. 86.

¹³⁷ Isto, str. 87.

¹³⁸ Isto, str. 87.

¹³⁹ Isto, str. 87.

¹⁴⁰ Isto, str. 88.

različitim unatrnjopolitičkim i vanjskopoličkim faktorima, odnosno o cjelokupnoj društveno-političkom situaciji u kojoj se Habsburška Monarhija tada nalazila.

Car Franjo Josip I. na habsburško prijestolje došao je u prosincu 1848. godine. To je razdoblje obilježeno revolucionarnim gibanjima u velikom dijelu Europe pa tako i u samoj Habsburškoj Monarhiji. Gušenjem revolucije i stabilizacijom na vlasti, car Franjo Josip I. započeo je svoj mandat. Ubrzo je donio novi ustav, a nedugo potom i uveo apsolutizam krajem 1851. godine kojim je nastojao ugušiti svaki mogući oblik oporbe svojoj vlasti. Međutim, takvo stanje nije dugo potrajalo te je već u listopadu 1861. godine vratio ustavno stanje ukinuvši apsolutizam.

Takva gibanja na političkom planu nužno su se odrazila i na stanje u pučkom školstvu, odnosno na brzinu same njegove modernizacije. U vrijeme carskog apsolutizma razvoj pučkog školstva nije bio prioritet novoj vlasti, no njegovim ukidanjem i protokom novih liberalnih ideja pučko školstvo ponovno dolazi u fokus te se donose neki važni zakoni o pučkom školstvu. Tako primjerice, 14. svibnja 1869. godine donosi se *Zakon kojim se ustanovljuju načela nastave za pučke škole*, a 1871. godine *Propis o nastavi u pučkim učionah Vojne krajine*.

Zakonom iz 14. svibnja 1869. godine regulirano je pučko školstvo u obje polovice Monarhije.¹⁴¹ Tim su zakonom detaljno propisani uvjeti za osnivanje pučkih škola i proces stjecanja kvalifikacija učitelja. Definirana je i zadaća pučkih škola na odgojno-obrazovnom planu, a ona je obuhvaćala moralno-religiozni odgoj i pružanje svih potrebnih znanja i vještina potrebne za nastavak obrazovanja ili za samostalan život.¹⁴² Nastavni predmeti u takvoj pučkoj školi bili su vjeronauk, jezik, računanje s osnovama geometrije, osnove prirodopisa, fizike, povijesti i zemljopisa, zatim pjevanje i tjelovježba.¹⁴³ Isto tako, propisana je i obveza pohađanja pučkih škola, kao i obveza roditeljima da šalju svoju djecu u školu. Za kršenje tih propisa bile su predviđene odgovarajuće kazne.¹⁴⁴

Puno važniji zakon za pučko školstvo Slavenskog Broda i okolice bio je *Propis o nastavi u pučkim učionah Vojne krajine* donesen 1871. godine. On je donesen upravo po uzoru na prethodno spomenuti zakon iz 14. svibnja 1869. godine, ali je prilagođen

¹⁴¹ I. Horbec, M. Matasović, V. Švoger, 2017, str. 313.

¹⁴² Isto, str. 313.

¹⁴³ Isto, str. 313.

¹⁴⁴ Isto, str. 314.

specifičnim prilikama koje su vladale u Vojnoj krajini.¹⁴⁵ Isto tako, ovaj prilagođeni zakon za Vojnu krajinu razlikuje se strukturom od austrijskog zakona iz 1869. godine.¹⁴⁶ On znatno detaljnije propisuje uvjete za osnivanje i održavanje pučkih škola, u njemu nije definirano obrazovanje i stručno usavršavanje učitelja niti se navode odredbe o njihovim plaćama i mirovinama. Specifičnost ovog zakona za Vojnu krajinu jest u tome što opća pučka škola traje 6 godina za razliku od zakona iz 1869. godine kojim je predviđeno da opća pučka škola traje 5 godina.¹⁴⁷ Donošenjem ovog zakona stvoren je temelj razvoja pučkog školstva u Vojnoj krajini, koje će svoj vrhunac modernizacije doživjeti reformama bana Ivana Mažuranića, u razdoblju kada prostor Vojne krajine bude ponovno pripojen Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

3.2.4. Mažuranićeva reforma školstva

Kako je 19. stoljeća sve više odmicalo, situacija u pučkom školstvu se mijenjala. Reforme koje su provedene u drugoj polovici 18. stoljeća od strane carice Marije Terezije i njezinog sina cara Josipa II., potom i zakoni i odredbe doneseni sredinom i početkom druge polovice 19. stoljeća postepeno su počeli davati rezultate i pučko školstvo se malo po malo sve više moderniziralo. Tako su kroz 19. stoljeće već nastupile znatne promjene u samom odnosu prema školstvu. To se ponajprije odnosi na sami način financiranja škola i broj djece koja su počela pohađati škole u krajiškom području.¹⁴⁸ Isto tako, pristupilo se i što kvalitetnijoj izobrazbi učitelja u obliku organiziranja viših pedagoških tečajeva za učitelje.¹⁴⁹

Vojna krajina je bilo jedino područje od svih hrvatskih krajeva u kojemu je katolička Crkva bila podređena vojnoj vlasti.¹⁵⁰ Tako je bilo i po pitanju školstva. To je značilo da je vojna vlast bila glavni nositelj vlasti i odlučivanja u javnom životu Vojne krajine što je bio znatan kamen spoticanja u funkcioniranju školstva i njegovom daljnjem unaprjeđivanju. To je tvrdio i sam Strossmayer govoreći kako nije optimalno da vojni

¹⁴⁵ Isto, str. 335.

¹⁴⁶ Isto, str. 335.

¹⁴⁷ Isto, str. 335.

¹⁴⁸ I. Marković, 2011, str. 88.

¹⁴⁹ Isto, str. 88.

¹⁵⁰ Isto, str. 89.

stalež upravlja školstvom, no do ukidanja Vojne krajine 1881. godine takvo stanje se nije promijenilo.¹⁵¹

Nakon što je konačno sazrelo vrijeme da se riješi pitanje Vojne krajine u duhu tadašnjeg vremena, 1871. godine započelo je njeno razvojačenje.¹⁵² Taj zakon o razvojačenju Krajine utjecao je i na sudbinu školstva, poboljšao je stanje ponajprije u pučkom školstvu, najviše položaj učitelja i pitanje financiranja škola.¹⁵³ Dvije godine nakon početka procesa razvojačenja Vojne krajine na banski položaj u Hrvatskoj dolazi Ivan Mažuranić, prvi ban neplemićkog podrijetla, zbog toga prozvan banom pučaninom. Kao ban, Mažuranić je ostavio iznimno značajan trag u Hrvatskoj. Unaprijedio ju je na području uprave, gospodarstva, a posebice školstva.

Četiri glavne funkcije liberalne prosvjetne politike koje su značajno karakterizirale Mažuranićeve reforme školstva bile su prosvjetna funkcija, odgojna funkcija, funkcija socijalizacije te funkcija emancipacije.¹⁵⁴ Prosvjetna funkcija takve politike bila je samo obrazovanje svih učenika prema potrebama građanskog društva posredovanjem svih poželjnih znanja i vještina. Odgojna funkcija tog novog obrazovnog sustava bilo je prenošenje odgovarajućeg sustava vrijednosti koji je bio u skladu s zahtjevima jedne sekularne nacionalne države. Funkcijom socijalizacije nastojalo se prilagoditi učenike jednom obliku modernog diferenciranog građanskog društva, dok je četvrta funkcija – funkcija emancipacije zamišljena kao stup svake obrazovne politike, pa tako i ove, a odnosila se na omogućavanje što većem broju djece pristup školskom sustavu bez obzira na njihove različitosti.

Unutrašnji razlozi Mažuranićeve reforme školstva mogu se povezati s još ranijim zahtjevima za preustrojtstvom školstva koji su prvi put izraženi tijekom revolucionarnog pokreta 1848. i 1849. godine jer su sa njima povezani.¹⁵⁵ U kasnijim desetljećima s dodatnim razvojem cjelokupne obrazovne zajednice ti zahtjevi za reformom školstva bili su izraženi kroz niz predloženih osnova koje su jasno izražavale želju pripadnika čitave učiteljske zajednice za modernizacijom obrazovnog sustava.¹⁵⁶

¹⁵¹ Isto, str. 89.

¹⁵² Isto, str. 90.

¹⁵³ K. Tkalac, 1983, str. 43.

¹⁵⁴ D. Župan, 2002, str. 278.

¹⁵⁵ Isto, str. 280.

¹⁵⁶ Isto, str. 280.

Osim toga, za samu provedbu takve reforme obrazovnog sustava bilo je potrebno da se ostvare neki vanjski uvjeti na koje hrvatski političari nisu mogli utjecati. Bilo je to, prije svega, donošenje novog liberalnog ustava u austrijskom dijelu Monarhije u prosincu 1867. godine.¹⁵⁷ Taj novi ustav omogućio je donošenje čitavog niza novih liberalnih zakona u Monarhiji. Nakon toga, ispunili su se preduvjeti za potpuno preuzimanje nadzora i uprave nad obrazovnim sustavom od strane države što je bio jedan od glavnih preduvjeta za modernizaciju.

U Banskoj Hrvatskoj potpuni uvjeti za modernizaciju školstva ispunili su se donošenjem Hrvatsko-ugarske nagodbe.¹⁵⁸ Njome je dogovoreno da Hrvatskoj pripada autonomija na područjima unutarnje uprave, bogoštovlja, zakonodavstva i nastave. To je novom hrvatskom banu Ivanu Mažuraniću dalo odriježene ruke da modernizira školstvo.

U tu svrhu 1874. godine donesen je zakon pod imenom *Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandijah*.¹⁵⁹ Prema tome zakonu, određeno je da je svrha pučkog školstva religijski i moralni odgoj djece i obrazovanje za građanski život. U njemu je posebno naglašeno da uz „duševne sile“ učenici trebaju razvijati i „tjelesne sile“ te je tim povodom prvi puta tjelovježba uvedena kao obvezni predmet u školama.

Sve one škole koje su se barem jednim dijelom financirale državnim ili općinskim novcem bile su javne, besplatne i samim time dostupne za svu djecu.¹⁶⁰ Kako je osnovno školstvo postalo obvezno, problem neredovitog pohađanja škola pokušao se riješiti različitim mjerama. One su sadržavale niz sankcija prema roditeljima koji nisu redovito ili uopće slali djecu u školu.¹⁶¹ Sankcije roditeljima su se kretale prvotno od opomene, zatim novčane kazne, a u težim slučajevima mogle su rezultirati kaznama zatvora ili čak kaznom oduzimanja djece.¹⁶²

Novim školskim zakonom, položaj učitelja se unaprijedio. Prema odredbama tog novog zakona, učitelji su postali javni činovnici i kao takvi su za svoj posao bili odgovorni zemaljskoj vladi.¹⁶³ Glavni uvjet kojeg su učitelji morali ispuniti prilikom zapošljavanja

¹⁵⁷ Isto, str. 280.

¹⁵⁸ Isto, str. 281.

¹⁵⁹ Isto, str. 281.

¹⁶⁰ Isto, str. 282.

¹⁶¹ Isto, str. 283.

¹⁶² Isto, str. 283.

¹⁶³ Isto, str. 284.

bila je završena javna preparandija na području Austro-Ugarske, uz preduvjet da su svi morali znati hrvatski jezik.¹⁶⁴ Pitanje redovite isplate plaća učiteljima riješeno je odredbom da su školske općine dužne isplatiti učiteljima plaću svaki mjesec unaprijed.¹⁶⁵

Značajan problem za provedbu novog školskog zakona bilo je teško materijalno stanje.¹⁶⁶ Novi propisi zahtijevali su određenu razinu tehničke opremljenosti škola i učionica. Uz to, novi propisi su zahtijevali i ispunjavanje određenih higijenskih uvjeta jer se na taj način nastojala voditi briga i za zdravlje učenika.¹⁶⁷ Zdravstveni uvjeti u velikom broju škola nisu baš bili zadovoljavajući, stoga je u svrhu poboljšavanja zdravstvenih uvjeta u školama i učionicama angažiran liječnički zbor.¹⁶⁸

Još jedan pomak napravljen je po pitanju pohađanja škola djece različitih vjerskih skupina. Zakonom je jasno utvrđeno da su sve javne pučke škole otvorene za svu djecu bez obzira koje vjere bili.¹⁶⁹ Dokaz tome jest i povećanje djece pravoslavne vjere u pohađanju pučkih škola koja ih do tada nisu u tako velikom broju pohađala.¹⁷⁰ To povećanje se može tumačiti kao rezultat uspješnosti Mažuranićeve reforme.

Sve u svemu, može se zaključiti kako je Mažuranićeva reforma školstva uistinu donijela rezultate. Oni se najviše očituju kroz povećanje broja škola, broja učenika koji su pohađali te škole, poboljšanje učiteljskog statusa i slično. Iako je to bio tek početak u usporedbi s nekim drugim, razvijenijim krajevima Carstva, Mažuranićeva reforma je postavila čvrste temelje školstvu kakvog danas poznajemo.

3.2.5. Zakon o pučkim školama nakon ukidanja Vojne krajine

Samo desetak godina nakon donošenja prvog hrvatskog autonomnog zakona o pučkom školstvu 1874. godine, ukazala se potreba za donošenjem novog zakona kojim bi se otklonili određeni nedostaci prethodnog.¹⁷¹ Razlog tomu bilo je ujedinjenje Vojne

¹⁶⁴ Isto, str. 284.

¹⁶⁵ Isto, str. 284.

¹⁶⁶ Isto, str. 285.

¹⁶⁷ Isto, str. 285.

¹⁶⁸ Isto, str. 285.

¹⁶⁹ Isto, str. 290.

¹⁷⁰ Isto, str. 290.

¹⁷¹ I. Horbec, M. Matasović, V. Švoger, 2017, str. 413.

krajine s civilnom Hrvatskom jer je bio potreban jedan jedinstveni zakon koji će vrijediti za čitavu Hrvatsku i Slavoniju. Osim toga, tada je na položaju hrvatskog bana bio Karoly Khuen-Hedervary koji se u svojoj vladavini snažno oslanjao na srpsku političku elitu, a novim zakonom nastojalo se regulirati pitanje osnivanja konfesionalnih škola čime bi se omogućilo osnivanje novih škola od strane srpskih crkvenih općina.¹⁷² Punim imenom *Zakon od 31. listopada 1888. ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* u osnovi se naslanjao na zakon iz 1874. godine, ali je donio i određene promjene.¹⁷³ U njemu je istaknuto da je učenicima potrebno pružiti samo najpotrebnija znanja. Prema novom zakonu, pučke škole su se dijelile na dvije grane: niže pučke škole koje su trajale četiri ili pet godina i više pučke škole koje su se u zakonu iz 1874. godine nazivale građanskim školama.¹⁷⁴

U novom je zakonu uređeno pitanje financiranja škola, a naziv nastavnog jezika je izmijenjen i od tada se nazivao hrvatskim ili srpskim jezikom.¹⁷⁵ Takva odluka bila je ustupak srpskoj nacionalnoj zajednici. Nadalje, veća je pozornost posvećena praktičnoj izobrazbi učitelja i njihovom stručnom usavršavanju.

Nastavni predmeti većinom su ostali isti kao i u prethodnom zakonu, ali je za učenike pravoslavne vjere predviđen još i predmet „čitanje crkveno-slovenskog pisma“.¹⁷⁶ Nastavno gradivo iz zemljopisa, povijesti, fizike i prirodopisa reducirano je samo na najbitnije sadržaje, u višim pučkim školama su zamišljena tri praktična smjera – za obrt, trgovinu i gospodarstvo, a tome su onda prilagođeni stručni predmeti, uz opće nastavne predmete zajedničke svim smjerovima.¹⁷⁷

Novim zakonom propisano je da su učiteljice dužne napustiti rad u školi ukoliko se udaju što je bila izrazito diskriminirajuća odluka.¹⁷⁸ Detaljnije su razrađene neke odredbe o mirovinama učitelja, konfesionalnim školama posvećena je velika pažnja te su one u svojim pravima izjednačene s državnim pučkim školama. Također, nastale su

¹⁷² Isto, str. 413.

¹⁷³ Isto, str. 413.

¹⁷⁴ Isto, str. 413.

¹⁷⁵ Isto, str. 413.

¹⁷⁶ Isto, str. 414.

¹⁷⁷ Isto, str. 414.

¹⁷⁸ Isto, str. 414.

promjene u hijerarhijski strukturiranom upravljanju škola, a velike ovlasti su dobili kotarevi i županije.¹⁷⁹

4. Utjecaj razvoja pučkog školstva na cjelokupni razvoj Slavenskog Broda

Modernizacija školstva Slavenskog Broda i okolice u 19. stoljeću odrazila se indirektno i na neke druge aspekte života ovog prostora. Svakako da je veća količina pismenih i obrazovnih ljudi nego što ih je bilo u nekim ranijim razdobljima pozitivno utjecala i na sami razvoj grada u mnogim elementima. Slavenski Brod potkraj 19. stoljeća doživio je transformaciju u jedan moderan grad koji je postao upravno, gospodarsko i kulturno središte jednog šireg prostora. Sve to je dovelo do stvaranja nove građanske kulture na čijim će se temeljima grad nastaviti razvijati i u budućnosti.

4.1. Modernizacija

Slavenski Brod je kroz 19. stoljeće prošao kroz osjetnu fazu modernizacije. Najbolji pokazatelji takvih pozitivnih promjena općenito su strukturalne promjene u društvu.¹⁸⁰ U ovom razdoblju struktura stanovništva Slavenskog Broda doživjela je značajne promjene.¹⁸¹ Zabilježen je znatan pad poljoprivredne proizvodnje, a gospodarske djelatnosti obrta i trgovine su doživjele dinamičan porast. I upravo je na tome primjeru najbolje vidljiv začetak procesa deagrarizacije i industrijalizacije Slavenskog Broda koji se kasnije prelio i na druge hrvatske krajeve.

Na početku 19. stoljeća Slavenski Brod imao je oko 1500 stanovnika.¹⁸² Taj se broj povećavao kroz čitavo 19. stoljeće te je na njegovom kraju iznosio 6539.¹⁸³ Porast

¹⁷⁹ Isto, str. 414.

¹⁸⁰ M. Artuković, 2002, str. 46.

¹⁸¹ Isto, str. 46.

¹⁸² Isto, str. 47.

¹⁸³ Isto, str. 47.

stanovništva rezultat je doseljavanja stranaca, ali i razvoja industrije, jačanja obrta i trgovine te proletarizacije sela.¹⁸⁴

Ekonomska struktura Slavenskog Broda s obzirom na udio sekundarnih i tercijarnih djelatnosti bila je nalik Zagrebu.¹⁸⁵ Posebice je bio jak trgovački sloj društva radi iznimno pogodnog prometnog položaja Slavenskog Broda. Posebice je cvjetala trgovina s Osmanskim Carstvom, a najviše se trgovalo svinjama.¹⁸⁶

Još jedan pokazatelj modernizacije bilo je osnivanje novčanih zavoda.¹⁸⁷ Prvi novčani zavod osnovan je 1871. godine, a nakon njega osnivani su i brojni drugi zavodi što je doprinijelo koncentraciji kapitala, a to je posljedično dovelo 1903. godine do osnivanja prvog velikog novčanog zavoda Hrvatska eskomptna i mjenjačka banka dd s akcijskim kapitalom 2 000 000 K i podružnicama u Zagrebu i Đakovu.¹⁸⁸

Kraj 19. stoljeća u Slavenskom Brodu obilježili su i značajan razvoj i gradnja gradske infrastrukture. Osobito je plodonosna bila 1896. godina kada se gradilo jako puno novih gradskih kuća i zgrada koje su mijenjale ruho Slavenskog Broda.¹⁸⁹ Time je Slavenski Brod postao jasno definirana urbana sredina, a stilska obilježja arhitekture bila su zastupljena u elementima baroka, historicizma i secesije.¹⁹⁰ Svi ti modernizacijski pothvati učinili su Slavenski Brod središtem uprave i prosvjete područja svoje šire okolice.¹⁹¹

4.2. Kulturni život

O kulturnom životu Slavenskog Broda brinula su se različita kulturna društva nastala većinom iz samoinicijative građana.¹⁹² Svako takvo kulturno društvo davalo je svoj dio identiteta čitavom gradu i njegovom društvenom životu. Svaka narodna ili društvena zajednica mogla je imati neko svoje kulturno udruženje što pokazuje visok stupanj

¹⁸⁴ Isto, str. 47.

¹⁸⁵ Isto, str. 47.

¹⁸⁶ Isto, str. 47.

¹⁸⁷ Isto, str. 48.

¹⁸⁸ Isto, str. 50.

¹⁸⁹ Isto, str. 52.

¹⁹⁰ Isto, str. 52.

¹⁹¹ Isto, str. 53.

¹⁹² Isto, str. 59.

svijesti brodske javnosti o toleranciji prema drugim narodnim i društvenim skupinama.¹⁹³

Neka od najpoznatijih kulturnih udruženja Slavenskog Broda potkraj 19. stoljeća bila su Hrvatsko pjevačko društvo Davor, Vatrogasno društvo, Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo, Hrvatska trgovačka mladež i dr.¹⁹⁴ Navedena kulturna društava dala su poseban doprinos društvenom i kulturnom životu Brođana na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

Spomenuta kulturna udruženja većinom su se financirala iz vlastitih sredstava, dok su ponekad dobivali financijsku potporu od gradske uprave.¹⁹⁵ Glavni izvor financiranja bio im je njihov vlastiti rad – organizacija zabava i priredbi za svoje članove i ostale građane, a jedan od glavnih prioriteta bilo im je prikupljanje sredstava u humanitarne svrhe za što su organizirala različite aktivnosti.¹⁹⁶

Zanimljivo je još spomenuti i fenomen srpskih kulturnih društava i generalni odnos srpskog pučanstva prema hrvatskim kulturnim društvima i udruženjima u Slavenskom Brodu na kraju 19. stoljeća. Naime, srpsko pučanstvo je već tada dosta jasno pokazivalo simpatije prema velikosrpskom političkom programu te su većinom bojkotirali sva hrvatska kulturna društva i manifestacije.¹⁹⁷ Uz to su i srpska kulturna društva bila izrazito zatvorena prema hrvatskom pučanstvu jer su mahom zabranjivali ulazak u srpska kulturna društva svim onim osobama koje nisu bile srpske narodnosti i pravoslavne vjere.¹⁹⁸

4.3. Industrijalizacija

Potkraj 19. stoljeća u Slavenskom Brodu dolazi do začetka industrijske djelatnosti.¹⁹⁹ To je u dobroj mjeri rezultat povećanih financijskih ulaganja i priljeva stranog kapitala nakon razvojačenja Vojne krajine i oslobođanja Bosne i Hercegovine od osmanske

¹⁹³ Isto, str. 59.

¹⁹⁴ Isto, str. 59.

¹⁹⁵ Isto, str. 60.

¹⁹⁶ Isto, str. 60.

¹⁹⁷ Isto, str. 59.

¹⁹⁸ Isto, str. 67.

¹⁹⁹ Isto, str. 48.

okupacije.²⁰⁰ Valja naglasiti kako je i sama država nastojala poticati razvoj industrije i olakšati ulaganja u nju na razne načine. Uz financijsku pomoć, država je nastojala osigurati razne stručnjake koje su podučavali narod i na taj način stvorili jedan cijeli industrijski proizvodni sustav.²⁰¹

Najstariji proizvodni industrijski pogoni u Slavonskom Brodu bili su pogoni prerade svile, žita, alkohola, drveta te pogon proizvodnje cigle, a ti industrijski pogoni su zapravo bili zameci budućih industrijskih pothvata.²⁰² U razdoblju kraja 19. stoljeća dolazi i do začetka drvne industrije zbog eksploatacije šume u posavini i zbog toga što su preko slavonskobrodskog područja u to vrijeme prolazili veliki transporti drvne građe, posebno nakon izgradnje pruge Brod – Sarajevo.²⁰³

U svrhu razvoja industrijske proizvodnje osnivali su se, između ostalog, i već spomenuti novčani zavodi i druge financijske ustanove. Nastojalo se što veći financijski kapital usmjeriti prema industrijskoj proizvodnji i povećati ulaganja u nju, no ipak ostaje dojam da, koliko god da se ulagalo u nju, brodska industrija tih godina nije bila praćena adekvatnom podrškom financijskih institucija i nije do kraja iskorišten njen puni potencijal.²⁰⁴

5. Zaključak

Pučko školstvo Slavanskog Broda i okolice u razdoblju od druge polovine 18. stoljeća do kraja 19. stoljeća doživjelo je značajnu transformaciju. To je područje veći dio 19. stoljeća bilo u sastavu Slavonske vojne krajine sve do 1881. godine i njenog ukidanja i ujedinjenja s civilnom Hrvatskom. U tome se kontekstu treba gledati i na izgled i razvoj pučkog školstva. Dok je ono bilo sastavnim dijelom Vojne krajine, pogotovo u vrijeme najveće osmanske opasnosti, pučko školstvo i sami njegov razvoj nisu bili od presudne važnosti za vladajuće strukture. Tek postupnim ublažavanjem osmanske opasnosti, u

²⁰⁰ Isto, str. 48.

²⁰¹ Isto, str. 49.

²⁰² Isto, str. 48.

²⁰³ Isto, str. 49.

²⁰⁴ Isto, str. 50.

kombinaciji s nekim drugim faktorima, područje Slavenskog Broda i okolice moglo se posvetiti njegovom razvoju i modernizaciji.

Začetak transformacije pučkog školstva općenito na razini čitave Habsburške Monarhije pripisuje se dolasku carice Marije Terezije na habsburško prijestolje koja je pod utjecajem prosvjetiteljskih ideja nastojala modernizirati državu, a naročito školstvo u cjelini. Cilj joj je bio stvoriti obrazovni sustav koji će igrati važnu ulogu u stvaranju novog, modernog građanskog društva.

Na početku njezine vladavine stanje u čitavom pučkom školstvu bilo je iznimno teško. Najveći problemi bili su nedostatak adekvatnih školskih objekata za izvođenje nastave, loši tehnički uvjeti učionica, nedostatak kompetentnog učiteljskog kadra, slab odaziv djece i njihovih roditelja za polazak škola i slično. Kako bi se stanje popravilo, Marija Terezija donosi niz reformi u svrhu modernizacije školstva, od kojih je najvažnija bila donošenje Općeg školskog reda 1774. godine. Njime je uvedeno obvezno osnovno šestogodišnje obrazovanje, a propisano je i koji tip škole svako mjesto mora osnovati s obzirom na određene parametre koji su propisani tim zakonom.

Njezin sin car Josip II. u istom je prosvjetiteljskom duhu nastavio proces modernizacije pučkog školstva provodeći još dodatne reforme. Uredio je neke aspekte pučkog školstva po pitanju Vojne krajine. Međutim, negativni aspekt njegovog upravljanja pučkim školstvom bila je sustavna germanizacija koja je provođena, naročito po pitanju pučkog školstva u sklopu Vojne krajine.

Kroz 19. stoljeće pučko školstvo se nastavilo modernizirati i unaprjeđivati sitnim koracima, a za područje Vojne krajine i Slavenskog Broda i okolice bilo je važno donošenje zakona iz 1871. godine pod nazivom *Propis o nastavi u pučkim učionah Vojne krajine*. Taj se zakon oslanjao na zakon donesen 1869. godine kojim je regulirano pitanje pučkog školstva u Monarhiji, a prilagođen je specifičnim prilikama koje su vladale na području Vojne krajine.

Konačan procvat pučkog školstva dogodio se kada je ban Ivan Mažuranić dospio na banski položaj u Hrvatskoj 1873. godine. Mažuranić je svojim djelovanjem značajno unaprijedio i modernizirao pučko školstvo te je postavio temelje školstva kakvog danas poznajemo. Jedan od najvažnijih Mažuranićevih poteza bilo je donošenje novog školskog zakona 1874. godine koji je unio značajne pozitivne promjene u pučko školstvo. Broj djece koji je pohađao pučke škole značajno je porastao, radni uvjeti učitelja su unaprijeđeni, a povećao se i broj javnih škola dostupnih za svu djecu.

Desetak godina nakon donošenja zakona o pučkom školstvu iz 1874. godine, 1888. godine donesen je novi školski zakon radi ujedinjenja Vojne Krajine s civilnom Hrvatskom. Tim zakonom punog imena *Zakon od 31. listopada 1888. ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* nastojalo se stvoriti jedan jedinstveni zakon o pučkom školstvu koji će vrijediti za čitavu Hrvatsku i Slavoniju. On je bio sličan kao i prethodni, no u njemu je velika pažnja posvećena konfesionalnim školama koje su izjednačene u pravima s državnim pučkim školama.

Na prostoru Slavanskog Broda i okolice prva javna pučka škola osnovana je 1730. godine, a u njoj su predavali učitelji franjevci. Najveći broj pučkih škola osnovan je kroz 19. stoljeće, što je zapisano u spomenicama nekih škola. Tako je na području Slavanskog Broda, uz gore spomenutu školu, osnovana i trivijalna škola 1776. godine, prema naredbi Marije Terezije, kao i glavna škola 1820. godine. Zatim je 1834. godine osnovana državna ženska škola, dok je 1871. godine osnovana građanska škola koju su pohađali i dječaci i djevojčice. Na području slavonskobrodske okolice izgrađene prvotno su škole u Slavanskom Šamcu, Velikoj Kopanici i Klokočeviku, a kasnije i u Varošu, Odvorcima, Gundincima, Sibirju i mnogim drugim mjestima.

U početnoj fazi razvoja pučkog školstva Slavanskog Broda i okolice, u kojoj je većina tih pučkih škola i izgrađena, stanje je bilo daleko od idealnog. Tehnički uvjeti škola su bili loši, dio učiteljskog kadra nedovoljno osposobljen za rad, a odaziv učenika nije bio idealan, što zbog različitih roditeljskih zahtjeva, što zbog specifičnih okolnosti Vojne krajine gdje je često dolazilo do nepohađanja škola u ljetnim mjesecima jer su učenici bili zaduženi za rad u raznim domaćim poslovima uslijed nedostatka radne snage zbog vojnih potreba.

Zbog svega toga, nastavni proces nije bio savršen, a učenici su u pučkim školama slušali čitav niz predmeta: čitanje, pisanje, pravopis, računanje, latinski jezik, prirodne znanosti ili kućanstvo, zemljopis i povijest, crtanje, njemački jezik i brojne druge predmete. Također, sudjelovali su i u različitim izvannastavnim i izvanškolskim aktivnostima poput sadnje školskog vrta, pčelarstva, svilogojstva, plesa i slično.

Kako je 19. stoljeće odmicalo, pučko školstvo slavonskobrodskeg područja se sve više razvijalo i moderniziralo te su uvjeti postajali sve bolji. Položaj i stručnost učitelja se popravljala, učenici su sve češće pohađali škole, a tehnički uvjeti su se sve više približavali zadovoljavajućoj razini. To je sasvim sigurno bila posljedica reformi koje

su se provele na razini čitave države po pitanju unaprjeđenja pučkog školstva i koje su se na kraju krajeva osjetile i na ovom području.

Sve u svemu, modernizacija pučkog školstva Slavonskog Broda i okolice kroz 19. stoljeće imala je pozitivnog efekta i u nekim drugim aspektima, posebice u kulturi i gospodarstvu što je učinilo Slavonski Brod upravnim, gospodarskim i kulturnim središtem jednog šireg prostora. Kulturni život grada se podigao, začete su prve klice razvoja industrijske proizvodnje te nema sumnje kako velike zasluge u tome ima upravo modernizacija pučkog školstva koja se provela kroz razdoblje 19. stoljeća.

6. Popis literature

Aladrović-Mehandžija Katarina, Najstarije školske spomenice Broda i okolice iz Državnog arhiva u Slavonskom Brodu, *Anali za povijest odgoja*, god. 14, broj 14, (2015), 49-68.

Artuković Mato, „Posavska Hrvatska“ o Brodu krajem 19. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, 2, (2002), 46-74.

Budak Neven, *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Zagreb: Leykam international, 2007.

Cuvaj Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak III, Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, 1910.

Cuvaj Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak VII, Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, 1911.

Cuvaj Antun, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, svezak IX, Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, 1913.

Cvekan Paškal, *Franjevci u Brodu*, Slavonski Brod: Plamen, 1984.

Franković Dragutin, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

Gross Mirjana, *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, Zagreb: Globus, 1985.

- Horbec Ivana, Matasović Maja, Švoger Vlasta, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, Knjiga I.: Zakonodavni okvir*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.
- Horvat Rudolf, *Slavonski Brod*, Zagreb, 1941.
- Izložba Razvoj školstva u Brodu na Savi / Slavonskom Brodu*, 2002. – *Izložba Razvoj školstva u Brodu na Savi / Slavonskom Brodu*, ur. Državni arhiv u Slavonskom Brodu, Slavonski Brod. 2002.
- Katalog izložbe Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću*, 2017. – *Katalog izložbe Biti učenik u Hrvatskoj u dugom 19. stoljeću*, ur. Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017.
- Marković Ivančica, Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, 11, (2010), 79-96.
- Martinović Ivan, *Povjesne crtice o školstvu*. Zagreb: naklada pišćeve, 1912.
- Matanović Damir, O osnutku vojnog komuniteta Brod na Savi, *Scrinia Slavonica*, 2, (2002), 7-15.
- Matanović Damir, *Grad na granici: slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. Stoljeća*, Osijek: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008.
- Mujadžević Dino, *Franjevci u Slavonskom Brodu*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod, 2012.
- Munjiza Emerik, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2009.
- Škuljević Krešimir, Pedagoški standardi obrazovanja Slavonske Vojne krajine tijekom njene reintegracije, *Časopis za odgojne i obrazovne znanosti Foo2rama*, god. 3, broj 3, (2019), 105-117.
- Tkalac Krunoslav, *Školstvo Slavonije u 18. i 19. stoljeću: Mijat Stojanović: 1818.-1881.*, Županja: vlastito izdanje, 1973.
- Župan Dinko, Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.), *Scrinia Slavonica*, 2, (2002), str. 277-292.
- Župan Dinko, Odnos prema tijelu unutar hrvatskog školskog sustava druge polovine 19. st., *Radovi zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 40, (2008), 189-209.

Župan Dinko, Dobre kućanice, Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća, *Scrinia Slavonica*, 9, (2009), 232-256.

7. Sažetak

U drugoj polovici 18. stoljeća na vlast u Habsburškoj Monarhiji dolazi carica Marija Terezija, a nakon nje i njezin sin car Josip II., oboje iz dinastije Habsburg. Pod utjecajem prosvjetiteljskih ideja nastoje modernizirati državu na raznim područjima, a posebice na području školstva. Područje Banske Hrvatske sve do 1881. godine bilo je podijeljeno na civilni i vojnički dio čime je izazov modernizacije školstva tim više bio složeniji. Proces razvoja školstva nastavio se i u 19. stoljeću, a kulminirao je dolaskom bana Ivana Mažuranića na banski položaj 1873. godine. On uspostavlja moderan sustav školstva koji je postao temelj školskog sustava kakvog ga danas poznajemo. U ovome radu prikazan je razvoj pučkog školstva Slavanskog Broda i okolice u 19. stoljeću; samo izvođenje nastave, nastavni program, učiteljski kadar, nastavni jezik i slično. Prikazane su i najvažnije reforme školstva od druge polovice 18. stoljeća do kraja 19. stoljeća i promjene koje one donose.

Ključne riječi: Slavonski Brod i okolica, Slavonski Brod, pučko školstvo, Ivan Mažuranić, Vojna Krajina

8. Summary

Public education in Slavonski Brod and its surroundings in the 19th century

In the second half of the 18th century, Empress Maria Theresa came to power in the Habsburg Monarchy, followed by her son Emperor Joseph II, both from the Habsburg dynasty. Under the influence of Enlightenment ideas, they strive to modernize the state in various areas, especially in the field of education. Until 1881, the territory of Banska Hrvatska was divided into civil and military parts, which made the challenge of

modernizing education all the more complex. The process of educational development continued in the 19th century, and culminated with the arrival of ban Ivan Mažuranić to the position of ban in 1873. He established a modern school system that became the basis of the school system as we know it today. This paper presents the development of public education in Slavonski Brod and its surroundings in the 19th century; teaching itself, curriculum, teaching staff, teaching language and the like. The most important educational reforms from the second half of the 18th century to end of the 19th century and the changes they bring are also presented.

Key words: Slavonski Brod and its surroundings, Slavonski Brod, public education, Ivan Mazuranic, Military border